Nyköping

Historia

Följ med på en rundtur

Lär mer historia

Historia

FB Gruppen Svensk Historia Anders Dernback bildspel

NYKÖPING

Nyköping är en tätort i Södermanland samt centralort i Nyköpings kommun, residensstad i Södermanlands län och näst största stad i länet, efter Eskilstuna. Nyköping ligger vid den sörmländska kusten där Nyköpingsån rinner ut i Stadsfjärden och Östersjön.

Svenska kyrkan har två kyrkor i stadens centrum, Sankt Nicolai kyrka och Alla Helgona kyrka. Båda har funnits sedan 1200-talet.

Innan staden fick sitt nuvarande namn tyder arkeologiska fynd som gjordes 1964 på att det ursprungliga namnet kan ha varit Aros, eller möjligen Södra Aros, vilket betyder åmynning. Vid utgrävningar i kvarteret Rådhuset har man funnit myntstampsavtryck på blyband, vilket burit namnet AROS, från tidigt 1200-tal. Att myntstampsavtrycket kommer ifrån Nyköping är troligt eftersom det är en avfallsprodukt som antagligen inte flyttats långt från tillverkningsplatsen.

Namnet Nyköping nämns tidigast på ett mynt från 1230, NVCOPIE, varför man antar att Nyköping redan då var en ort av viss betydelse. Myntet påträffades 1961 vid en arkeologisk undersökning i Skänninge All Helgona kloster.

Det har präglats under Knut Långes regeringstid 1229-34. Myntprägling ägde rum i Nyköping så tidigt som under första hälften av 1200-talet. Myntningen vittnar om Nyköpings betydelse för handeln. Myntningen visar också på att Nyköping redan under 1200-talets första hälft haft en administrativ funktion.

NYKÖPING

Stenåldern

För ungefär 5 000 år sedan levde en fiskebefolkning på den sandiga sydsluttningen ovanför lasarettet. Havet stod då ungefär 25 meter högre än idag i Nyköpingstrakten. Arkeologerna kallar invånarna för gropkeramiker, eftersom de stora lerkrukor som tillverkades var dekorerade med gropar. Mest användes strandboplatserna under våren, och gropkeramikerna återkom dit år efter år för att fiska och jaga säl. Arkeologer har hittat mängder med matrester och krukskärvor som stenåldersmänniskorna lämnade efter sig.
Under stenåldern ingick de högre belägna partierna omkring Nyköping i ett skärgårdslandskap. Vid Nyköpingsån har man funnit kvarlämningar som har daterats till cirka år 2000 f.Kr.
Platsen som är belägen vid mynningen av tre vattendrag – Nyköpingsån, Kilaån och Svärtaån – var särskilt betydelsefullt på den tid då längre transporter gjordes med båt. Mer än hälften av de sörmländska vattenvägarna mynnade ut just i staden.

Järnåldern
I Nyköpings kommun finns det ungefär 4 500 kända gravar och gravfält, bevarade från järnåldern. Äldre gravfynd visar att man från början brände sina döda, men mot slutet av vikingatiden, som är den sista delen av järnåldern, började de döda begravas obrända i kistor. Denna förändring beror antagligen på att människorna började överge asatron och istället bli kristna.

Nyköpingshus, Nyköpings slott, är ursprungligen en medeltida borg, nu delvis lagd i ruiner. Den är belägen i Nyköping och vissa delar av borgen används av Sörmlands museum för verksamhetens utställningar. Ursprunget till borgen var en kastal från slutet av 1100-talet som byggdes på i omgångar. Troligen var det Birger jarl som började anlägga borgbygget. Under Albrekt av Mecklenburgs tid innehades borgen som förläning av den tyske riddaren Raven von Barnekow, som lät utföra viktiga byggnadsarbeten på slottet, senare även Bo Jonsson Grip. Ytterligare om- och tillbyggnader gjordes under medeltiden. Gustav Vasa

NYKÖPING

Äldre medeltid

Under 1100-talet uppfördes två kastaler, en vid Nyköpingsåns utlopp i Stadsfjärden som senare kom att byggas ut till Nyköpingshus, och en vid Stora Kungsladugården, kallad Kilakastalen väster om Nyköping. Orten tros ha fungerat som handelsplats redan under 1100-talet. Det är också från den tid som den äldsta systematiska bebyggelsen härstammar ifrån. Ett flertal vikingatida fynd, bland annat två båthus, gravfynd, en båt samt en silverskatt på platsen för den medeltida staden antyder dock att den haft betydelse som plats innan etableringen av en stadsbebyggelse. Nyköping bestod under medeltiden nästan uteslutande av träbebyggelse. Gatunätet var annorlunda och endast Vattugränd, som går diagonalt mellan två gator på Väster, kan idag sättas i samband med det medeltida gatunätet. Stadsbebyggelsen var koncentrerad till den västra sidan av ån. Öster om ån var bebyggelsen koncentrerad i området kring Allhelgonakyrkan som då kunde betraktade mer som en by, ej som stadsdel. Nyköping var en av de få platser där importhandel bedrevs, bland annat med Lübeck. Bosatta tyskar utgjorde emellertid endast ett obetydligt inslag. Det är möjligen också förklaringen till att träbebyggelsen så länge kom att dominera Nyköping. Åmynningen var under medeltiden en av de viktigaste svenska Östersjöhamnarna över vilken exporterades en del av Bergslagens produkter.

NYKÖPING

Folkungatiden

Bjärköarätten anses ha varit i bruk i Nyköping innan Magnus Erikssons stadslag infördes under mitten av 1300-talet. Obestyrkta uppgifter pekar ut 1260 som tidpunkten då Nyköping fick sina första stadsprivilegier. Då fanns i staden en kunglig borg, mynthus, kyrka (åtminstone från 1280 två) och franciskanerklostret Nyköpings konvent (sedan 1280). Detta innebar att stadsbefolkningen var starkt differentierad.
Under 1200-talets slut och 1300-talet kom Nyköping att spela en viss rikspolitisk roll. Under medeltiden inträffade flera riksmöten och krigshändelser i staden. Nyköpingshus öden kom i politiskt-administrativt hänseende att i viss mån bli stadens. Det är okänt när slottet Nyköpingshus uppfördes, men hertig Magnus Ladulås förde där de förhandlingar som innebar att svenska kronan fick kontroll över Visby. På slottet satt även Valdemar Birgersson fången och dog år 1302. År 1317 inträffade det så kallade Nyköpings gästabud där hertigarna Erik Magnusson och Valdemar Magnusson fängslades av sin bror kung Birger och senare avled.
Under Albrekt av Mecklenburgs tid innehades slottet av den tyske riddaren Raven van Barnekow och senare Bo Jonsson (Grip). Bo Jonssons närvaro bidrog till att göra Nyköping till en av de viktigaste orterna i riket. Över huvud taget var det betydelsefullt för inrikespolitiken vem som innehade slottet och Nyköpings län, varför de styrande i riket hela tiden stämde efter att som länsherrar i Nyköping endast ha betrodda män ur sin egen krets

Anna Laaksonens byst av Karl IX utanför Sörmlands museum

Karl IX, först känd som Hertig Karl, född 4 oktober 1550 i Stockholm, död 30 oktober 1611 i Nyköping, var kung av Sverige 1604–1611. Han var riksföreståndare och de facto regent redan 1599–1604, efter att ha tagit makten från sin brorson Sigismund efter slaget vid Stångebro.

Han motverkade länge sin bror Johan III:s försök att styra Svenska kyrkan i romersk-katolsk riktning. När han tog makten bekämpade han rådsadeln, och avrättade flera av dess främsta företrädare under Linköpings blodbad.

När han avled var Sverige i krig med tre grannländer samtidigt: Danmark-Norge, Polen och Ryssland.

Stadshus

Nyköpings stad ombildades vid kommunreformen 1862 till en stadskommun. Bebyggelsen kom att också sträcka sig in i den angränsande socknen Sankt Nicolai socken.

1950 delades denna socken och landskommun där delar sedan 1952 uppgick i stadskommunen. 1969 införlivades också Svärta socken/landskommun.

1971 uppgick stadskommunen i Nyköpings kommun med Nyköping som centralort.

NYKÖPING

Kalmarunionen

På Nyköpingshus undertecknades den 20 september 1396 Nyköpings recess vilket är en av de viktigaste historiska händelserna under medeltiden i Norden och var en förutsättning för bildandet av Kalmarunionen året efter. I början av 1400-talet var danskarna Niklis Jönsson Svarte Skåning, Arendt Styke, väpnaren Björn Pedersson och Albert Styke fogdar på slottet fram till Engelbrektsupproret. År 1516 stormades Nyköpingshus av Sten Sture den yngre och den 24 december 1521 intogs slottet av Gustav Vasa. Nyköpings äldsta bevarade privilegiebrev härstammar från 1444 och gäller tillgång till öar i skärgården.

Äldre Vasatiden

Under den äldre vasatiden skedde inga större förändringar i Nyköping. Under Gustav Vasas tid satt det fogdar på Nyköpingshus. Gustav Vasa lät rusta upp slottet och lade också en flottstation i Nyköping.

År 1568 övertog hertig Karl skötseln av sitt hertigdöme. Hans förvaltning av hertigdömet följde den europeiska merkantilismens mönster. Han grundade nya städer och ivrade för deras blomstring. Särskilt gynnad var hans residensstad Nyköping. Han styrde ekonomin på sina slott och gårdar i detalj genom ett trettiotal fogdar, som hade att avlägga räkenskap inför kammaren i Nyköping. Kammaren var uppdelad som rikets kammare mellan räkne- och räntekammaren. Den viktigaste tjänstemannen under hertigen var Karls kamrer i Nyköping, som 1568-85 var Nils Nilsson. Kammaren skötte de lokala finanserna och fungerade som en samlad kassa för hertigdömet.

NYKÖPING

Hertig Karl följde Gustav Vasas modell med personligt ingripande i lokalförvaltningen.
Hertigen lät inrätta flera industrier, främst inom järnframställning, men även för tillverkning av vapen, mässing, glas och kläde. Han anlade också ett skeppsvarv. Storhusfallen byggdes ut, sågar, kvarnar och smedjor anlades efter ån. Sankt Anne masugn anlades 1594.

År 1573 fanns det 81 borgare i Nyköping; år 1584 hade antalet borgare ökat till 168. Den totala befolkningen har beräknats till mellan 1 350 och 1 700 år 1582. Staden var störst i hertigdömet och administrativt centrum. Längst tid på året vistades hertig Karl i Nyköping fram till 1590, följt av Örebro och Gripsholms slott.

Karl IX residerade på slottet som hertig och gifte sig med Kristina av Holstein-Gottorp där 1592. Under 1600-talet befästes slottet ytterligare. Söder om Allhelgonakyrkan låg slottets stora trädgårdar. Efter Karl IX:s död 1611 ärvdes hertigdömet av hans yngste son, den minderårige Karl Filip. Änkedrottningen Kristina kom att styra hertigdömet. Efter sonens och drottningens död återbördades hertigdömet och Nyköping till kronan 1625.

PROSTEN PHILS GÅRD

KLOCKBERGET

VÄSTER

NYKÖPING

Äldre Vasatiden

Under den äldre vasatiden skedde inga större förändringar i Nyköping. Under Gustav Vasas tid satt det fogdar på Nyköpingshus. Gustav Vasa lät rusta upp slottet och lade också en flottstation i Nyköping.
År 1568 övertog hertig Karl skötseln av sitt hertigdöme. Hans förvaltning av hertigdömet följde den europeiska merkantilismens mönster. Han grundade nya städer och ivrade för deras blomstring. Särskilt gynnad var hans residensstad Nyköping. Han styrde ekonomin på sina slott och gårdar i detalj genom ett trettiotal fogdar, som hade att avlägga räkenskap inför kammaren i Nyköping. Kammaren var uppdelad som rikets kammare mellan räkne- och räntekammaren.
Den viktigaste tjänstemannen under hertigen var Karls kamrer i Nyköping, som 1568-85 var Nils Nilsson. Kammaren skötte de lokala finanserna och fungerade som en samlad kassa för hertigdömet. Hertig Karl följde Gustav Vasas modell med personligt ingripande i lokalförvaltningen.

Den viktigaste tjänstemannen under hertigen var Karls kamrer i Nyköping, som 1568-85 var Nils Nilsson. Kammaren skötte de lokala finanserna och fungerade som en samlad kassa för hertigdömet. Hertig Karl följde Gustav Vasas modell med personligt ingripande i lokalförvaltningen. Hertigen lät inrätta flera industrier, främst inom järnframställning, men även för tillverkning av vapen, mässing, glas och kläde. Han anlade också ett skeppsvarv. Storhusfallen byggdes ut, sågar, kvarnar och smedjor anlades efter ån. Sankt Anne masugn anlades 1594.

Culturum med konsertsal och stadsbibliotek

År 1573 fanns det 81 borgare i Nyköping; år 1584 hade antalet borgare ökat till 168. Den totala befolkningen har beräknats till mellan 1 350 och 1 700 år 1582. Staden var störst i hertigdömet och administrativt centrum. Längst tid på året vistades hertig Karl i Nyköping fram till 1590, följt av Örebro och Gripsholms slott. Karl IX residerade på slottet som hertig och gifte sig med Kristina av Holstein-Gottorp där 1592. Under 1600-talet befästes slottet ytterligare. Söder om Allhelgonakyrkan låg slottets stora trädgårdar. Efter Karl IX:s död 1611 ärvdes hertigdömet av hans yngste son, den minderårige Karl Filip. Änkedrottningen Kristina kom att styra hertigdömet. Efter sonens och drottningens död återbördades hertigdömet och Nyköping till kronan 1625.

NYKÖPING

1600 talet

Några stenhus uppfördes i Nyköping under 1600-talet, bland annat Joachim Danckwardts hus (på nuvarande stadshusets plats). I Suecia antiqua et hodierna framgår tydligt slottets, kyrkornas och de få stenhusens överväldigande dominans i stadsbilden. Träbebyggelsen drabbades av brand 1632 och den 1 juli 1665; förstördes stadens båda kyrkor samt alla broar. Hela Vasatidens pompa förstördes då i Södermanlands största eldkatastrof. År 1665 brann även Nyköpingshus, som reparerades nödtorftigt, men delar av murarna revs och användes vid bygget av Stockholms slott. Den äldre stadsplanen var mycket oregelbunden med krokiga gator och oregelmässiga torg. I det äldre gatusystemet ingick tre torgbildningar. Stadsplanen från 1665 är mycket regelbunden, dess enformighet bryts av den slingrande Nyköpingsån och den på sina ställen kuperade terrängen. Planen kännetecknas av en öst-västlig orientering genom Storgatan som skär rakt genom staden med Stora torget som centralpunkt. I en jordebok finns från 1674 (original förvaras på Lantmäteriet i Gävle) finns en förteckning över stadens invånare.

Den äldsta kartan över Nyköping är från 1655.
Under 1600-1700-talen gick stadens ställning som sjöfartsstad förlorad medan hantverket kom att spela en större roll.

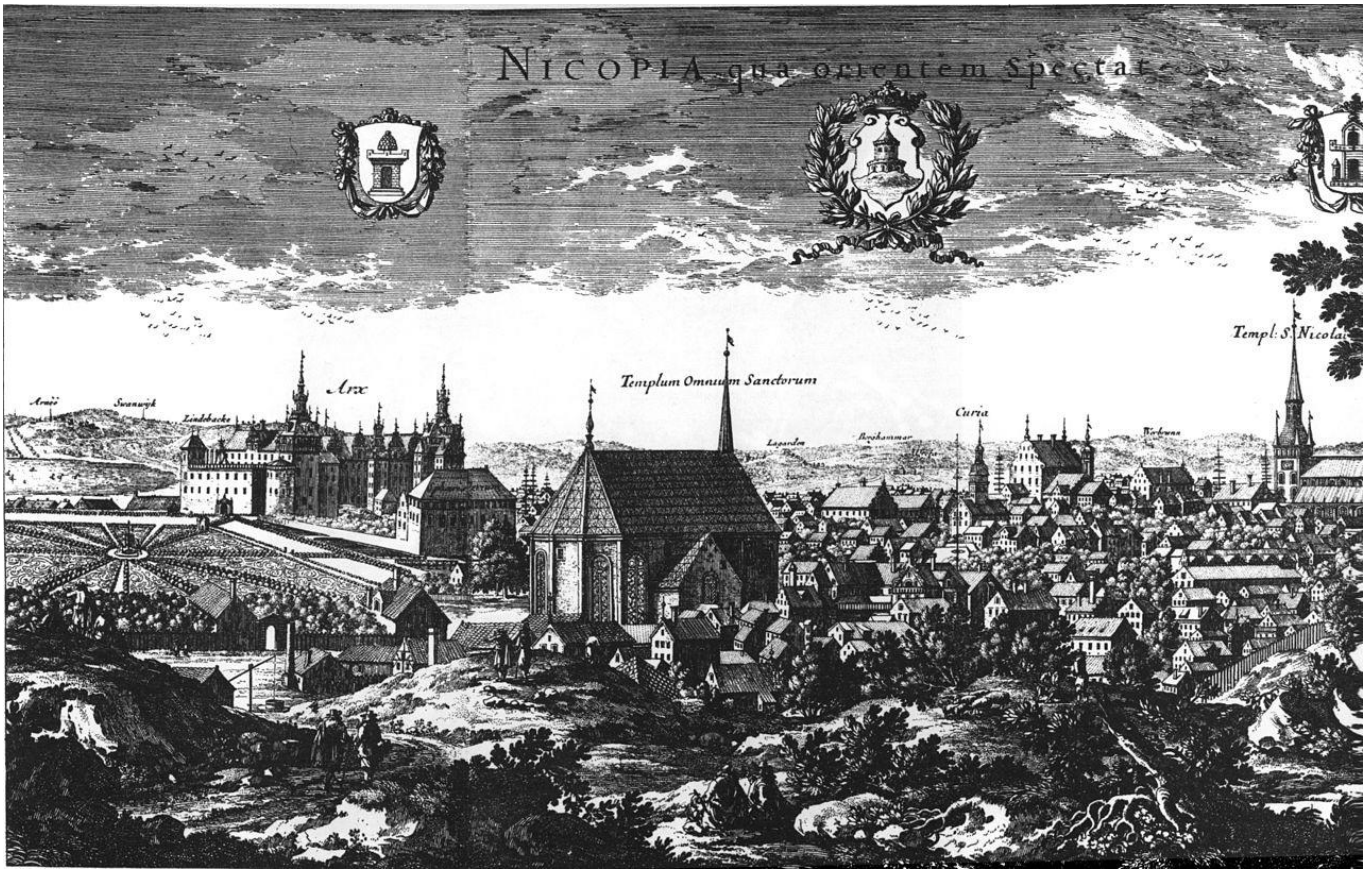

NYKÖPING 1690 UR SUECIA ANTIQUA ET HODIERNA.

NYKÖPING

1700 talet

Nyköping härjades av större eldsvådor 1390, 1665, 1719 och 1825. Efter anfallet av en rysk galärflotta den 24 juli 1719 brändes nästan hela staden ned. Det enda som stod kvar i västra stadsdelen var klockstapeln på Borgarberget, S:t Annae kvarn, Kungstornet vid Nyköpingshus samt en liten gård. På östra sidan om Nyköpingsån förstördes allt utom All helgona kyrka och några gårdar i dess närhet samt den stora slottsträdgården.

Återuppbyggnaden skedde med statens hjälp; 1665 års stadsplan ändrades ej nämnvärt. Stenhus uppfördes, varav Westlingska gården i kvarteret Polisen vid Stora torgets östra del, hörnhuset Borgaren 12 vid Stora torgets västra del, Hellmanska gården, Rostadiusgården, Sörmlandsbanken 1 och Gripen 1, hörnet av Västra storgatan och Trädgårdsgatan och fastigheten Gripen 20 ännu står kvar. Huvudparten av staden byggdes emellertid i trä. Efter branden byggdes också ett länsresidens på gamla rester av slottsmurarna – Gamla Residenset. Det stod klart 1726 men användes bara som residens fram till 1760. Ett av husen som byggdes användes dock av landshövdingen fram till 1800-talet.

NYKÖPING

1800 talet

Under 1800-talets första decennier florerade industrin åter. På 1830-talet var Nyköping en av få städer i Sverige där fabriksarbetarnas antal översteg borgarnas. Textil- och pappersproduktionen samt stångjärnsbruken var ledande. År 1831 grundades en mekanisk verkstad i anslutning till bruket. Nyköpings Bruks- och Faktoribolag utvecklade sig till en storindustri.

År 1860 var invånarantalet uppe i 4 784 personer. Men 1866 lades bruket ner, varefter även invånarantalet minskade. Verksamheten vid bruket och den tillfälliga folkökningen hann aldrig påverka bebyggelsen nämnvärt, såsom nybyggnation. På grund av landhöjningen har hamnen och infartsleden grundats upp allt mer och mer, och sedan Oxelösund-Flen-Västmanlands järnväg blev färdigt 1877 har Oxelösund till stor del övertagit den roll av hamn och malmexportort som Nyköping förut spelade Nyköping börjar snart expandera igen, 1872 grundas AB Periodens bomullsspinneri, Wedholms AB börjar sin tillverkning mjölkkannor år 1879, följt av AB Fors ullspinneri (1886) och AB Skandinaviska Glödlampsfabriken (1897).

År 1877 anknöts Nyköping till järnvägslinjen Eskilstuna–Flen–Oxelösund. Statsbanelinjen Nyköpingsbanan drogs 1913–1915 via Nyköping och vidare söderut mot Norrköping.

NYKÖPING

STORA TORGET. GRAVYR AV ELIAS MARTIN (1840)

NYKÖPING

1900 talet

I och med industrialiseringen under 1800-talets slut kom Nyköping att expandera, men det var först på 1950-talet som bebyggelsen till slut kom att överskrida den ram som 1665 års stadsplan utgjort. Stora bostadsområden tillkom i stadens ytterkanter.
I Nyköping grundades NK:s verkstäder år 1904 och år 1910 hade staden 9 810 invånare. Detta ledde till bostadsbehov; i nordvästra delen av Nyköping började man byggnation. I början av 1910-talet byggdes Järna-Norrköpings järnväg med station i Nyköping, idag en del av södra stambanan. Vid 1900-talets början anlades det första egnahemsområdet. År 1920 livnärde sig 53,7 procent av Nyköpings befolkning av industri och hantverk, 20,8 procent av handel och samfärdsel, 7,9 procent av allmän tjänst och fria yrken, 5,4 procent av husligt arbete och 3,5 procent av jordbruk och binäringar.
År 1937 bildades Aktiebolaget Nyköpings Automobilfabrik (ANA) som ett dotterbolag till Nordiska Kompaniet (NK).
Industriföretaget Wedholms AB flyttade 1948 från Kungsgatan till sina nuvarande lokaler på Blommenhovsvägen norr om järnvägen. Under 1950-talets början anlade AB Atomenergi en anläggning med flera kärnkraftsreaktorer för forskningsändamål i Studsvik utanför Nyköping. Den första reaktorn att tas i drift var R0 (reaktor) den 25 september 1959. Företaget har sedermera bytt namn och är nu känt som Studsvik AB. Nyköpings Stadshus som ligger vid Stora Torget mitt i centrum uppfördes 1962–1969. Byggnaden ritades av Jean-Jacques Baruël och Paul Niepoort.

NYKÖPING

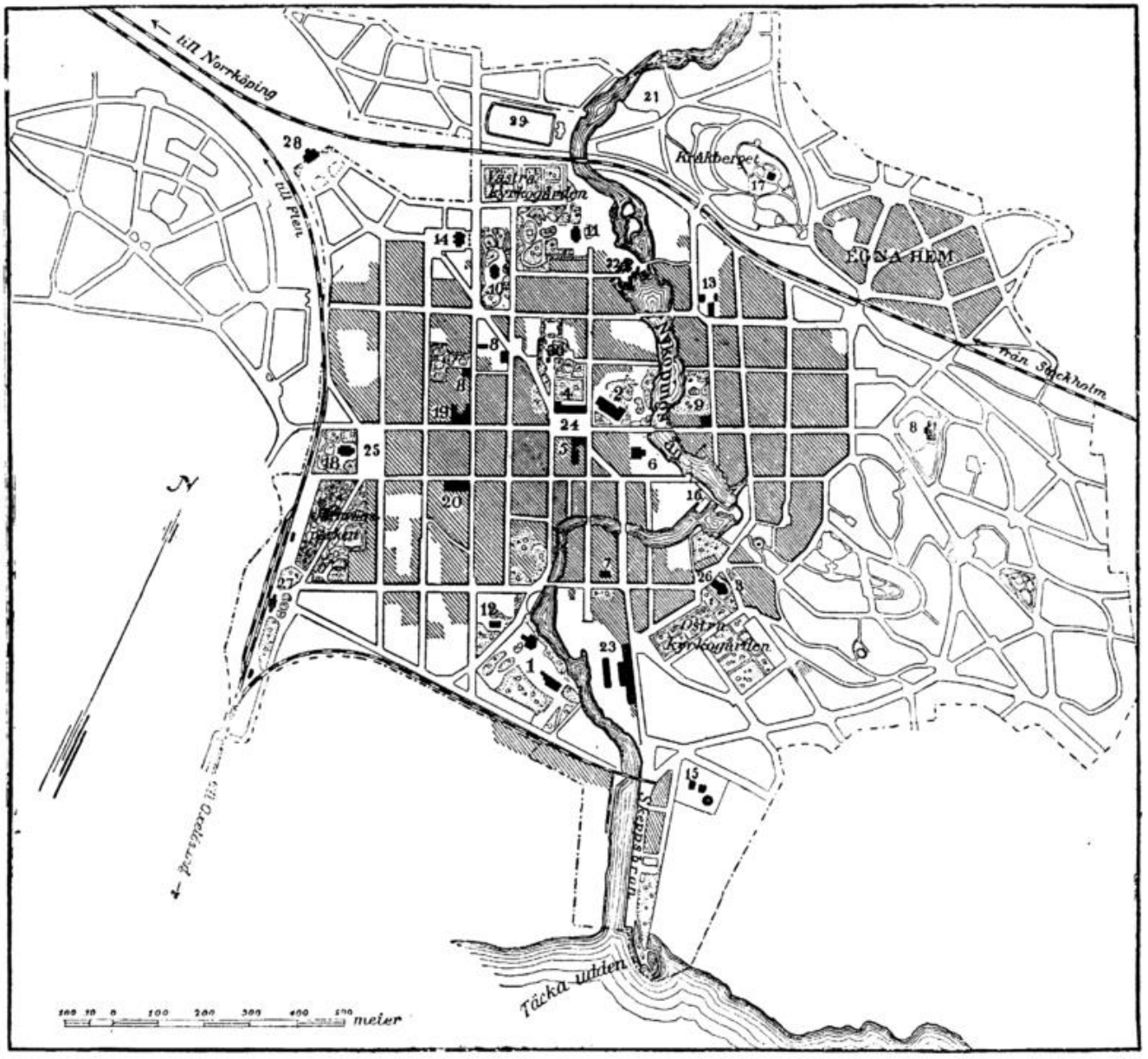

KARTA ÖVER NYKÖPING, UR NORDISK FAMILJEBOK 1914.

NYKÖPING

JÄRNVÄGSSTATION

OCH

SILON

HÖGSTA

BYGGNADEN

NYKÖPINGS TEATER

Nyköpings Teater är ritad av arkitekten G E Westermark och invigdes den 30 augusti 1884. Tidigare gick Järnvägsgatan framför Teatern. Efter en omläggning går Järnvägsgatan nu bakom teatern i stället. Fram till omläggningen kunde teaterbesökare parkera bilen mitt framför entrén. Nyköpings Teater ligger vid Teaterparken i Nyköping. Platsen har fått byta namn flera gånger och har tidigare hetat Nya Torget, Järnvägstorget, Teatertorget och till slut Teaterparken.

NYKÖPINGSÅN

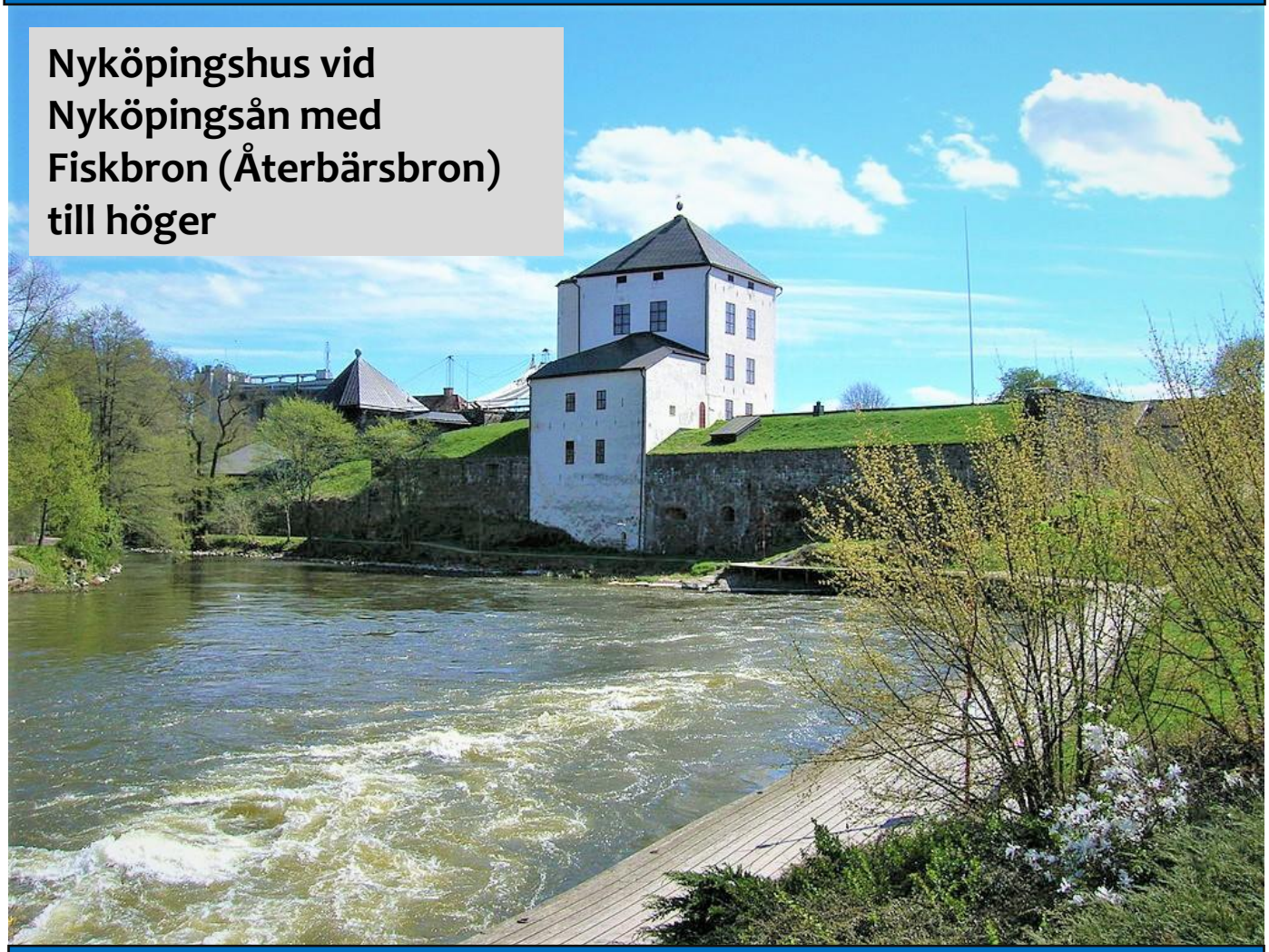

Nyköpingshus vid Nyköpingsån med Fiskbron (Återbärsbron) till höger

Nyköpingsån är en å som huvudsakligen flyter igenom Södermanland. Den är 157 km lång inklusive källflöden och har ett avrinningsområde på 3 632 km^2. Medelvattenföringen är 23 m^3/s vid mynningen. Ån rinner upp i Närke och genomflyter sjöarna Tisaren, Sottern, Kolsnaren, Viren, Yngaren och Långhalsen och mynnar vid Nyköping i Östersjön. Andra större orter som genomrinns eller passeras är Vingåker och Katrineholm. Nyköpingsåns största biflöde är Husbyån, som avvattnar Båven.

Sankta Anna katolska kyrka i Högbrunn.

Västra skolan

Westerlingska gården.

Schottegården.

Ett anrikt hus, byggt av prosten Nils Grandelius 1801. Stilen var sengustaviansk. Till huset hörde två flyglar med rundade fasader. En flygel finns kvar.

Grandelius föddes 1745 i Närke. Han var hovpredikant hos Lovisa Ulrika innan han blev prost i Alla Helgona och bodde i kyrkans bostaden

Aktiebolaget Sunlights gamla kontor i Högbrunn.

Stockholm Skavsta Airport

Östra skolan invigdes 1909.

"SLM P09-1246 - Östra skolan i Nyköping, möjligen vid invigningen, skolan uppförd 1906 hämtad 25 februari 2021, https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/416439.